

تاریخ پذیرش: ۸۹/۸/۲۷

تاریخ پذیرش: ۹۰/۳/۱۹

تحلیلی بر شاخص‌های توسعه کشاورزی در شهرستان‌های استان ایلام

یونس آزادی

دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، دانشگاه اصفهان

دکتر حسن بیک محمدی

دانشیار گروه جغرافیا، دانشگاه آزاد اسلامی واحد نجف آباد

چکیده:

یافتگی، طبقه بندی گردند. همچنین با بهره گیری از ضریب اختلاف به تعیین میزان پراکندگی شاخص‌ها در شهرستان‌ها و با استفاده از دامنه نوسانات، به تعیین نوسان ضریب توسعه یافتگی شهرستان‌ها از نظر شاخص‌های مورد مطالعه، مبادرت شده است. در نهایت با استفاده از نرم افزار Arc-View، نتایج سطح بندی شهرستان‌ها، از نظر شاخص‌های کشاورزی توسعه در قالب نقشه ارائه گردیده است.

نتایج به دست آمده نشانگر نامناسب بودن وضعیت شهرستان‌های استان ایلام از نظر شاخص‌های مورد مطالعه می‌باشد. به صورتی که کلیه شهرستان‌ها، از نظر مجموع شاخص‌های مورد مطالعه، در زمره شهرستان‌های محروم (توسعه نیافته) و تنها از نظر برخی شاخص‌ها، تعدادی از شهرستان‌ها در وضعیت نیمه برخوردار (در حال توسعه) قرار گرفته‌اند. در پایان نیز راهکارهایی به منظور رفع مشکلات بخش کشاورزی استان ارائه گردیده است.

کلمات کلیدی: کشاورزی، سطوح توسعه یافتگی، مدل موریس، دامنه نوسانات، ضریب اختلاف، استان ایلام.

مقدمه:

کشاورزی را پرورش هدفدار دامها و گیاهان زراعی جهت تأمین احتیاجات انسان تعریف کرده‌اند. (گریگ، ۱۳۷۵: ۳). یا به مجموعه فعالیت‌های زراعت، دامداری، مرغداری، پرورش کرم ابریشم و زنبور عسل، خدمات کشاورزی و دامداری،

بخش کشاورزی در استان ایلام با مسائل و مشکلاتی از جمله؛ کمبود سرمایه و سرمایه گذاری، پایین بودن سطح سواد کشاورزان، عدم وجود بازار مناسب برای محصولات تولیدی، وسعت کم اراضی، عدم استفاده مناسب از مکانیزاسیون کشاورزی، بالا بودن میزان اراضی دیم و بی‌کاری فصلی کشاورزان مواجه می‌باشد، که این مسائل و مشکلات موانعی را بر سر راه توسعه کشاورزی در این استان به وجود آورده‌اند.

شناخت این مسائل و تدوین برنامه مناسب به منظور برطرف نمودن یا کم رنگ کردن آنها آثاری از جمله؛ رونق بخش کشاورزی، استفاده بهینه از پتانسیل‌های بخش کشاورزی، افزایش تولیدات، افزایش درآمد کشاورزان، تثبیت جمعیت روستایی، توسعه کشاورزی و نهایتاً توسعه استان را بدنبال دارد.

این مقاله با هدف رتبه‌بندی و تعیین سطوح توسعه یافتگی شهرستان‌های استان ایلام از نظر شاخص‌های کشاورزی توسعه، به منظور تحلیل وضعیت کشاورزی شهرستان‌ها تدوین گردیده است. در این مقاله با استفاده از ترکیبی از روش‌های تحقیق توصیفی، اسنادی و توسعه‌ای و بررسی تعداد ۳۰ متغیر در

قالب ۵ شاخص (وضعیت بهره برداران، زمین بهره برداری‌ها، سطح زیرکشت و عملکرد در هکتار محصولات، مکانیزاسیون کشاورزی و دامداری) با استفاده از مدل موریس سعی گردیده است وضعیت بخش کشاورزی در شهرستان‌های استان ایلام مورد بررسی قرار گیرد و شهرستان‌ها از نظر سطح توسعه

شکار و جنگلداری، کشاورزی می‌گویند. (فطرس و بهشتی فر، ۱۳۸۸: ۲۳). به بیانی دیگر؛ کشاورزی، استفاده غالب از زمین است.. (Wilson & Tyrchniewicz, 1995: 17)

بخش کشاورزی مهمترین فعالیت اقتصادی در جهان است. زیرا این بخش توانسته است یک سوم کل خشکیهای روی زمین و ۴۵٪ جمعیت شاغل را به خود اختصاص دهد. (گریگ، ۱۳۷۵: ۴). همچنین کشاورزی بخش اصلی فعالیت در اقتصاد اکثر کشورهای در حال توسعه می‌باشد و توسعه اقتصادی در این کشورها ارتباط نزدیکی با توسعه کشاورزی آنها دارد. (آسایش، ۱۳۸۱: ۱۱۱).

بخش کشاورزی یکی از مهمترین بخش‌های اقتصادی و به اعتبار ارزش افزوده تولیدی، اولین بخش اقتصادی کشور بشمار می‌رود. (شاگری و موسوی، ۱۳۸۲: ۹۲). زیرا این بخش توانسته است از نظر اشتغال زایی، تأمین درآمد و سهم آن در تولید ناخالص ملی، تأمین نیازهای مصرفی جمعیت و تأمین ارز موقعیت مطلوب تری را نسبت به سایر بخش‌های اقتصادی کسب نماید. (مطیعی لنگرودی، ۱۳۸۵: ۷۵). همچنین با توجه به اختلاف شدید درآمد بین مناطق شهری و روستایی، تسریع در توسعه کشاورزی، تنها راه کاهش نابرابری سطوح درآمدی بین آنها می‌باشد. (ویلیام مور، ۱۳۸۳: ۳).

بخش کشاورزی در اقتصاد استان ایلام از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. زیرا از مجموع ۵۴۵۷۸۷ نفری جمعیت استان در سال ۱۳۸۵، ۲۱۰۷۰۳ نفر (۳۸/۶٪) روستائین و از مجموع ۱۹ شهر استان در سال ۱۳۸۵، ۹ شهر آن دارای جمعیتی پایین‌تر از ۵۰۰۰ نفر می‌باشند. و از آنجایی که این شهرها روستاهایی بوده‌اند که اخیراً به شهر تبدیل شده‌اند، ساکنان آن عمدتاً به فعالیت کشاورزی اشتغال دارند. همچنین براساس سرشماری سال ۱۳۸۵، بخش کشاورزی معادل ۷۲/۳٪ از اشتغال استان را به خود اختصاص داده است.

اما بخش کشاورزی این استان با مشکلاتی مواجه می‌باشد که بر روی توسعه کشاورزی آن تأثیرات منفی زیادی گذاشته‌اند. از مهمترین این مشکلات می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

- کمبود سرمایه و سرمایه گذاری: از یک طرف براساس نتایج سالنامه آماری سال ۱۳۸۶ استان ایلام، متوسط درآمد خالص سالانه یک خانوار روستایی ۴۶۲۹۹۰۸۸ ریال و متوسط هزینه خالص خانوار ۵۱۳۵۰۱۶۳ ریال بوده است. لذا از این حیث خانوارهای روستایی که فعالین اصلی عرصه کشاورزی در استان می‌باشند،

- پائین بودن سطح سواد کشاورزان: براساس نتایج تفصیلی سرشماری عمومی کشاورزی ۱۳۸۲، از مجموع ۵۸۲۳۶ بهره برداری کشاورزی متعلق به اشخاص حقیقی در استان ایلام، ۲۹۵۱۹ بهره بردار (۵۰/۶۸٪) فاقد سواد و از مجموع ۲۸۷۱۷ بهره‌بردار باسواد استان، ۲۶۷۸۱ بهره بردار (۹۳/۲۶٪) فاقد تحصیلات دانشگاهی می‌باشند.

- مشکلات مربوط به فروش محصولات: به دلیل مشکلات مالی، کشاورزان بعضاً ناچاراً محصولات خود را قبل از موعد مقرر برداشت با قیمتی پائین‌تر از قیمت واقعی محصولات به سلف خران می‌فروشند. از طرف دیگر به دلیل اینکه اکثر محصولات کشاورزی فاسدشدنی هستند، کشاورزان به دلیل نداشتن تأسیسات نگهداری و انبار، محصولات خود را با حجم بالا به بازار عرضه می‌دارند که این امر سبب پایین آمدن قیمت محصولات می‌شود. همچنین با توجه به پایین بودن سطح سواد کشاورزان، تراکم کاری آنان در ایام برداشت محصولات و بعد مسافت مزارع با بازار مصرف، معمولاً تولید کنندگان از وضعیت بازار محصولات خود آگاهی چندانی ندارند و تابع قیمت گذاری واسطه‌ها، محصولات خود را به فروش می‌رسانند. (تجربیات نگارنده).

- وسعت کم اراضی متعلق به کشاورزان: براساس نتایج سرشماری کشاورزی سال ۱۳۸۲، متوسط زمین متعلق به بهره برداران، ۶/۸ هکتار است. همچنین براساس نتایج همین سرشماری، بیش از نیمی از کشاورزان استان، دارای کمتر از ۵ هکتار زمین کشاورزی می‌باشند،

- عدم استفاده مناسب از مکانیزاسیون کشاورزی: با توجه به دیگر مشکلات موجود در بخش کشاورزی استان از جمله؛ کمبود

سرمایه، پایین بودن نسبت نیروی باسواد و ماهر، وسعت کم اراضی و بیکار شدن بخشی از شاغلین در صورت استفاده از مکانیزاسیون، از وسایل مکانیزه استفاده چندانی صورت نمی‌گیرد. به طوری که براساس نتایج سرشماری کشاورزی ۱۳۸۶ استان، از مجموع بهره‌برداران، ۴۵۱۰۹ بهره‌بردار (۸۰/۳٪) از تراکتور که پرکاربردترین وسیله کشاورزی در استان است، استفاده می‌نمایند، که از این تعداد تنها ۲۵۵۹ بهره‌بردار دارای تراکتور می‌باشند و بقیه به صورت کرایه‌ای از این وسیله استفاده می‌نمایند.

- **بالا بودن میزان اراضی کشاورزی دیم:** طبق نتایج سرشماری کشاورزی سال ۱۳۸۲، از مجموع ۳۲۲۶۵۵ هکتار زمین کشاورزی استان ایلام، ۲۴۶۴۶۷ هکتار (۷۶/۴٪) از آنها را اراضی دیم تشکیل می‌دهند.

- **بیکاری فصلی کشاورزان:** با توجه به انجام فعالیت‌های کشاورزی در فصول خاصی از سال و کمبود شدید جنبه‌های دیگر فعالیت جهت اشتغال به کار کشاورزان در دیگر فصول سال، بیکاری فصلی شدیدی در بین کشاورزان حاکم می‌باشد. (تجربیات نگارنده).

حال با توجه به توضیحات فوق می‌توان ابراز نمود که؛ برطرف نمودن یا کم رنگ کردن مشکلات فوق‌الذکر آثاری از جمله؛ رونق بخش کشاورزی، استفاده بهیچ وجه از پتانسیل‌های بخش کشاورزی، افزایش تولیدات، افزایش درآمد کشاورزان، تثبیت جمعیت در مناطق روستایی، توسعه کشاورزی و نهایتاً توسعه استان را به دنبال دارد. در این قسمت به معرفی تعدادی از مفاهیم کلیدی پژوهش پرداخته خواهد شد:

- **بهره برداری کشاورزی:** کلیه فعالیت‌های کشاورزی تحت اداره یک یا چند نفر، یک واحد تولید کشاورزی است، که به آن واحد بهره‌برداری کشاورزی می‌گویند. (فطرس و بهشتی فر، ۱۳۸۸: ۲۳)

- **زمین:** زمین یکی از مهمترین عوامل مؤثر در تولید بخش کشاورزی است (جمشیدی و همکاران، ۱۳۸۸: ۱۰۹). زمین

کشاورزی، زمینی است که جهت انجام فعالیت‌های بخش کشاورزی شامل؛ زراعت، باغ و قلمستان و ... مورد استفاده قرار می‌گیرد.

- **سطح زیرکشت:** مساحت زمینی است که به منظور تولید محصول زیر کشت قرار می‌گیرد. (مرکز آمار ایران، ۱۳۸۶: ۱۲۵).

- **عملکرد در هکتار:** افزایش عملکرد در هکتار نشان‌دهنده پیشرفت فناوری کشاورزی است. (فطرس و بهشتی فر، ۱۳۸۸: ۲۳).

- **مکانیزاسیون کشاورزی:** مکانیزه کردن کشاورزی عبارت است از بکارگیری انواع ابزار و وسایل مکانیکی در تولید. (مطیعی لنگرودی، ۱۳۸۵: ۲۰۰).

- **دامداری:** نگهداری و پرورش انواع دام، طیور، کرم ابریشم، ماکیان و زنبور عسل را دامداری می‌گویند.

از اینرو با توجه به اهمیت بالای بخش کشاورزی در فعالیت‌های اقتصادی استان ایلام (منصوری و همکاران، ۱۳۸۴: ۱۸) مقاله حاضر با هدف تعیین میزان توسعه یافتگی شهرستان‌های استان از نظر شاخص‌های کشاورزی به منظور آگاهی از وضعیت آنها تدوین گردیده است. جهت دستیابی به این هدف فرضیه زیر مورد بررسی قرار می‌گیرد:

"به نظر می‌رسد شهرستان‌های استان ایلام از نظر شاخص‌های بخش کشاورزی در وضعیت مناسبی قرار ندارند."

در این مقاله با استفاده از ۳۰ متغیر در قالب ۵ شاخص (وضعیت بهره‌برداران، زمین بهره‌برداران، سطح زیرکشت و عملکرد در هکتار محصولات، مکانیزاسیون کشاورزی و دامداری) و با استفاده از مدل موریس سعی گردیده است وضعیت بخش کشاورزی در شهرستان‌های استان ایلام مورد بررسی قرار گیرد و شهرستان‌ها از نظر سطح توسعه‌یافتگی، طبقه‌بندی گردند. همچنین با بهره‌گیری از ضریب اختلاف به تعیین میزان پراکندگی شاخص‌ها در شهرستان‌ها و با استفاده از دامنه نوسانات، به تعیین نوسان ضریب توسعه یافتگی شهرستان‌ها از نظر شاخص‌های مورد مطالعه، مبادرت شده است. در نهایت با استفاده از نرم‌افزار Arc-View، نتایج

سطح بندی شهرستان‌ها، از نظر شاخص‌های کشاورزی توسعه در قالب نقشه ارائه گردیده است.

مبانی نظری

عدم توسعه بخش کشاورزی منجر به مهاجرت‌های بی‌رویه روستاییان به شهرها، بیکاری فزاینده و خصوصاً بیکاری پنهان، تشدید فقر و درنهایت به مخاطره افتادن امنیت غذایی می‌شود. بخش کشاورزی به اعتبار شاخص‌های اقتصادی مهمی چون رشد مستمر تولید و بازدهی مطلوب ارزآوری، ارزشی کمتر، سهم بالا در اشتغال و نقش مهم آن در تأمین مواد غذایی، در مقایسه با سایر بخش‌های اقتصادی کشور به قابلیت مشهور است که می‌توان آن را به درستی محور توسعه اقتصادی کشور قلمداد کرد. به عبارت دیگر، نقش بخش کشاورزی به دلیل تأمین مواد غذایی، کمک به توسعه سایر بخش‌ها از طریق ایجاد مازاد اقتصادی، کمک به تأمین سرمایه در رشد اقتصادی، کمک به تأمین منابع ارزی، کمک به تأمین ذخیره نیروی کار و کمک به بازار کالاهای صنعتی در فرایند توسعه انکارناپذیر است. امروزه توجه به کشاورزی از خواسته و آرمان به ضرورت بدل گشته و استقلال سیاسی با امنیت غذایی و نیازهای اساسی مردم گره خورده است. برای پرداختن به این ضرورت بایستی در زمینه افزایش بازدهی و بهره‌وری کشاورزی تلاش شود. مطلوب است این تلاش در قالب برنامه‌های اصولی و دورنگر برای توسعه کشاورزی در مسیر فرایند توانمندسازی نیروی انسانی صورت پذیرد. سرانجام اینکه توسعه کشاورزی می‌تواند به عنوان اصلی‌ترین بخش در تسریع روند توسعه اقتصادی کشور، نقشی حیاتی در توسعه ملی ایفا کند. (رکن‌الدین افتخاری و همکاران، ۱۳۸۸: ۸۹).

سوابق تحقیق

طبق بررسی‌های صورت گرفته، در ارتباط با تعیین سطوح توسعه یافتگی مناطق براساس شاخص‌های کشاورزی توسعه در کشور دو پژوهش انجام گرفته است.

- فطرس و بهشتی فر در تحقیقی با عنوان "مقایسه درجه توسعه یافتگی بخش کشاورزی استانهای کشور در دو مقطع ۱۳۷۲ و ۱۳۸۲" که با استفاده از تکنیک‌های تحلیل عاملی و تاکسونومی عددی انجام داده‌اند، به این نتیجه رسیده‌اند که سطح توسعه کشاورزی استان‌ها طی سال‌های مذکور به طور متوسط افزایش و دوگانگی کشاورزی بین آنها کاهش یافته است. (فطرس و بهشتی فر، ۱۳۸۸: ۱۷)

- پزشکی و زرافشان در مقاله‌ای با عنوان "کاربرد منطق فازی در ارائه مدل ارزیابی سطوح توسعه کشاورزی دهستان‌های شهرستان کرمانشاه" به این نتیجه رسیده‌اند که تعداد هشت دهستان این شهرستان در سطح کمتر توسعه یافتگی و تعداد دو دهستان دیگر آن در ردیف دهستان‌های توسعه نیافته قرار گرفته‌اند. (پزشکی و زرافشانی، ۱۳۸۷: ۵۳).

همچنین در ارتباط با درجه توسعه یافتگی نواحی و شهرستان‌ها و نابرابری‌های منطقه‌ای مطالعاتی صورت گرفته که در زیر به تعدادی از آنها اشاره می‌شود:

- دکتر رضوانی در "سنجش و تحلیل سطوح توسعه یافتگی نواحی روستایی در شهرستان سنندج"، با استفاده از مدل‌های تاکسونومی و موریس به این نتیجه رسیده است که تفاوت‌ها و نابرابری‌های زیادی در سطح توسعه یافتگی در دهستان‌های شهرستان مورد مطالعه وجود دارد. همچنین وضعیت دهستان‌های مورد مطالعه در زمینه اقتصادی بسیار نامناسبتر از سایر زمینه‌ها می‌باشد. (رضوانی، ۱۳۸۳: ۱۴۹).

- سارکی در مطالعه تعیین درجه توسعه یافتگی شهرستان‌های استان کرمانشاه طی دوره زمانی (۶۵-۱۳۵۵)، به این نتیجه رسیده است که طی دوره زمانی مذکور، شدت نابرابری‌ها بین شهرستان‌های استان کاهش پیدا کرده است. (سارکی، ۱۳۷۳: ۱۸۰).

- کلاتری و همکاران در سنجش سطوح توسعه روستایی در شهرستان تربت حیدریه ۷۹-۱۳۶۵، دریافته‌اند که هر چند شکاف و نابرابری بین مناطق روستایی شهرستان از نظر دسترسی به امکانات مختلف در طول دوره زمانی مذکور کاهش یافته است، اما نقاط روستایی این شهرستان هنوز برای دستیابی به توسعه متوازن، یکپارچه و پایدار راه طولانی در پیش رو دارند. (کلاتری و همکاران، ۱۳۸۲: ۶۵).

- بدری و همکاران در تعیین سطوح توسعه یافتگی نواحی روستایی شهرستان کامیاران که با استفاده از مدل موریس انجام گرفته است، به این نتیجه رسیده‌اند که ضریب توسعه یافتگی بین دهستان‌های شهرستان کامیاران متفاوت بوده و دارای اختلاف و نابرابری می‌باشند. به طوری که از مجموع هفت دهستان این شهرستان، یک دهستان در سطح توسعه یافته، پنج دهستان در حال توسعه و یک دهستان نیز در سطح توسعه نیافته قرار دارند. (بدری و همکاران، ۱۳۸۲: ۱۱۷).

- همچنین زیاری و جلالیان در مقایسه شهرستان‌های استان فارس بر اساس شاخص‌های توسعه ۷۵-۱۳۵۵، دریافته‌اند که شهرستان‌های استان فارس در دوره‌های متفاوت و در زمینه‌های مختلف دارای تفاوت‌های توسعه بوده‌اند، که بیانگر عدم توسعه هماهنگ با نیازهای جمعیتی آنها است. که این نابرابری‌ها بازتاب و برآیند عوامل طبیعی، اقتصاد سیاسی، نارسایی‌های نظام برنامه‌ریزی و قطب رشد (شهر شیراز) می‌باشد. همچنین به این نتیجه رسیده‌اند که الگوی توسعه فضایی استان فارس به صورت مرکز- پیرامون است. (زیاری و جلالیان، ۱۳۸۷: ۷۷).

معرفی استان ایلام:

استان ایلام با ۱۹۰۸۶ کیلومتر مربع حدود ۱/۴ مساحت کل کشور را به خود اختصاص داده است. این استان در غرب سلسله جبال زاگرس بین ۳۱ درجه و ۵۸ دقیقه تا ۳۴ درجه و ۱۵ دقیقه عرض شمالی و ۴۵ درجه و ۲۴ دقیقه تا ۴۸ درجه و ۱۰ دقیقه طول شرقی در گوشه غربی کشور قرار گرفته است.

استان ایلام از جنوب با استان خوزستان و کشور عراق، از شرق با استان لرستان، از شمال با استان کرمانشاه و از غرب با کشور عراق همجوار می‌باشد. (منصوری و همکاران، ۱۳۸۴: ۲).

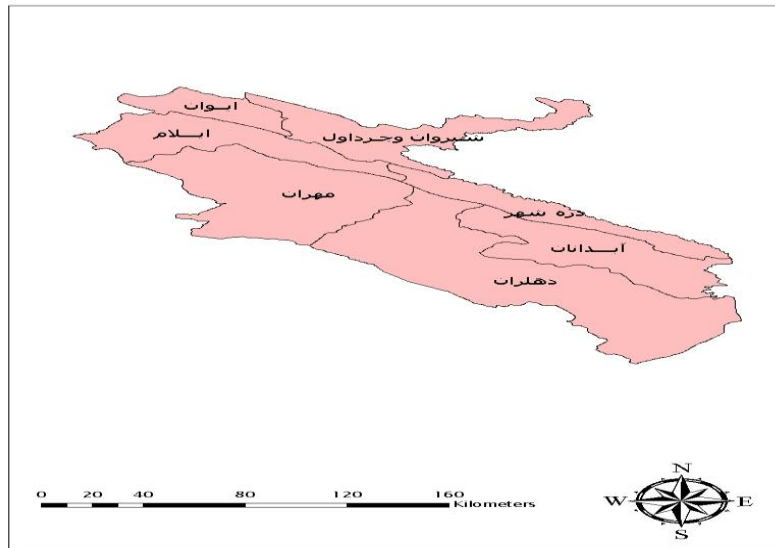
براساس نتایج آخرین سرشماری عمومی نفوس و مسکن مرکز آمار ایران در سال ۱۳۸۵، این استان دارای ۷ شهرستان، ۱۹ بخش، ۱۹ شهر و ۳۹ دهستان می‌باشد. همچنین براساس نتایج سرشماری مذکور، جمعیت استان ۵۴۵۷۸۷ نفر بوده است که از این تعداد ۶۰/۶۹٪ در نقاط شهری و ۳۹/۳۱٪ در نقاط روستایی سکونت دارند. بر اساس این سرشماری، جمعیت این استان ۰/۸٪ از جمعیت کل کشور را دارا می‌باشد. از کل جمعیت استان ایلام، تعداد ۲۷۸۵۶۶ نفر (۵۱/۰۴٪) مرد و تعداد ۲۶۷۲۲۱ نفر (۴۸/۹۶٪) زن می‌باشند که در نتیجه نسبت جنسی برابر ۱۰۴ به دست می‌آید. (مرکز آمار ایران، ۱۳۸۵).

جدول (۱): تقسیمات سیاسی استان ایلام آبان ۱۳۸۵

استان	شهرستان	بخش	شهر	دهستان
ایلام	۷	۱۹	۱۹	۳۹

منبع: سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۸۵

ناهمواری‌های استان ایلام از چین خوردگی‌های موازی در جهت شمال غربی - جنوب شرقی به وجود آمده است. این کوهها از رسوبات دوران اول تا چهارم زمین‌شناسی به یادگار مانده‌اند، ولی شکل‌گیری کلی آنها عموماً به دوره‌های دوم و سوم زمین‌شناسی مربوط می‌باشد. این کوهها چنان گسترده و فشرده‌اند که امکان شکل‌گیری دشت‌های میانکوهی در میان آنها فراهم نشده است. به طور کلی، ناهمواری‌های استان ایلام در نواحی شمال و شمال شرقی استان، کوهستانی و در نواحی غرب و جنوب غربی از اراضی پست و کم ارتفاع تشکیل گردیده است به طوری که اختلاف ارتفاع این دو ناحیه به ۳۰۰۰ متر می‌رسد. (آزادی، ۱۳۸۷: ۴۸)

نقشه (۱): موقعیت سیاسی شهرستان ها در نقشه استان ایلام

۹۲/۶٪ آن به مصرف بخش کشاورزی، ۵/۷۷٪ به مصرف آب شرب و ۱/۶۳٪ باقیمانده آن به مصرف بخش صنعت می‌رسد. لذا می‌توان گفت کشاورزی سهم بسیار بالایی از آب استان را مصرف می‌نماید (منصوری و همکاران، ۱۳۸۴: ۳۰).

مطالعات خاک‌شناسی در استان ایلام نشان می‌دهد که بیش از نیمی از مساحت آن را لیتوسل‌های آهکی متشکل از مارن‌های نمکی و گچی همراه با مقداری پلاکت‌های نمک و حدود یک چهارم مساحت آن را لیتوسل‌های آهکی در ناحیه خاک‌های قهوه‌ای رنگ و چست نت تشکیل می‌دهد. (افشار سیستانی، ۱۳۷۲: ۳۸) لذا می‌توان گفت وسعت خاک‌هایی که در این استان برای کشاورزی مناسب هستند، محدود است. ولی خاک‌های کم آب و خاک‌های با سطح ناهموار مساحت قابل ملاحظه‌ای را در این استان اشغال کرده‌اند (افشار سیستانی، ۱۳۷۲: ۴۰).

براساس نتایج سرشماری کشاورزی سال ۱۳۸۲، اراضی کشاورزی استان ۳۲۳ هکتار است. این اراضی توسط ۴۸ هزار بهره‌بردار کشاورزی با زمین مورد استفاده در فعالیت‌های زراعت و باغداری است. از مجموع این اراضی ۸۹/۷۳٪ در محدوده نقاط روستایی و بقیه در محدوده شهرها قرار دارند. متوسط مساحت اراضی هر بهره‌بردار با زمین در نقاط روستایی ۶/۸ هکتار و در نقاط شهری ۶/۴ هکتار می‌باشد. (مرکز آمار ایران، ۱۳۸۴: ۲۱).

استان ایلام از نظر شرایط اقلیمی جزء مناطق گرمسیری محسوب می‌شود، ولی به علت ارتفاعات، اختلاف درجه حرارت و بارندگی در بخش‌های شمالی، جنوبی و غربی آن زیاد است. به طوری که می‌توان از نظر اقلیمی مناطق سه گانه سردسیری، گرمسیری و معتدل را در این استان به خوبی مشاهده نمود.

براساس اطلاعات و آمار ایستگاه سینوپتیک ایلام، حداکثر مطلق درجه حرارت، ۴۰/۶ درجه سانتیگراد و حداقل مطلق درجه حرارت، ۱۲/۶- درجه سانتیگراد بوده و متوسط بارندگی سالانه این ایستگاه ۵۹۵ میلیمتر می‌باشد. همچنین تعداد متوسط تعداد روزهای یخبندان در شهر ایلام به ۲۷ روز در سال می‌رسد.

رژیم بارندگی استان به گونه‌ای است که حدود ۵۰٪ بارندگی در فصل زمستان، ۲۰٪ در فصل بهار، ۲۹٪ در فصل پاییز و ۱٪ در فصل تابستان ریزش می‌کند.

بارندگی سالانه فراوان از یک سو و نقش استان به عنوان زهکش آبهای سطحی سلسله جبال زاگرس از سوی دیگر، موجب پیدایش رودخانه‌های زیادی در این استان شده است که مهمترین آنها عبارتند از: سیمره، میمه، دویرج، کنجانچم، کنگیر و.... (سایت اینترنتی اداره کل هواشناسی استان ایلام). همچنین به دلیل ترکیب و ساختمان زمین شناسی مناسب آن برای حفظ و نگهداری آب، از منابع آب زیر زمینی مناسبی نیز برخوردار است. از کل آب قابل استحصال در این استان،

روش شناسی

باتوجه به موضوع و اهداف موردنظر در این پژوهش ترکیبی، از روش‌های تحقیق توصیفی، اسنادی و توسعه‌ای استفاده شده است. براین مبنای استفاده از روش اسنادی و مطالعه کتب و اسناد مرتبط، به بررسی مبانی نظری مرتبط با موضوع پرداخته شده و سپس به منظور رتبه‌بندی و تعیین سطوح توسعه یافتگی شهرستان‌های استان ایلام از نظر شاخص‌های بخش کشاورزی، با استفاده از نتایج سرشماری کشاورزی سال ۱۳۸۲، ۳۰ متغیر در قالب شاخص‌های وضعیت بهره‌برداران، شاخص‌های مربوط به زمین بهره‌برداران، شاخص‌های مربوط به سطح زیرکشت و میزان عملکرد در هکتار محصولات، شاخص‌های مربوط به مکانیزاسیون کشاورزی و شاخص‌های بخش دامداری جمع‌آوری شده است. (جدول ۲). سپس برای تجزیه و تحلیل داده‌ها، رتبه‌بندی و تعیین سطوح توسعه یافتگی شهرستان‌ها از مدل موریس، از دامنه نوسانات به منظور پراکنندگی صفات و از روش ضریب اختلاف (C.V) به منظور تعیین توزیع نامتعادل شاخص‌ها در بین شهرستان‌ها استفاده شده است. بعد از رتبه‌بندی و تعیین سطوح توسعه یافتگی، با استفاده از سیستم اطلاعات جغرافیایی (نرم‌افزار Arc-View)، نقشه‌های موردنیاز برای تحلیل این سطوح در شهرستان‌های استان تهیه شده است.

ساختار مدل موریس

در زمینه سنجش و تعیین سطح توسعه یافتگی انواع متنوعی از روش‌ها و تکنیک‌های کمی وجود دارد که بسته به میزان اعتبار و وثوق اطلاعات در دسترس و مهارت‌های برنامه‌ریزی محلی، برای سازماندهی و ارزیابی اطلاعات، مورد استفاده قرار می‌گیرند. از جمله این روش‌ها می‌توان به تحلیل تاکسونومی، تحلیل عاملی، تحلیل خوشه‌ای، مدل موریس و ... اشاره کرد. (بدری، ۱۳۶۹: ۵۳).

برنامه عمران سازمان ملل، مدل موریس را برای درجه‌بندی نواحی از لحاظ توسعه یافتگی (کالبدی - انسانی) به کار برده است، که هم جدیدترین الگوی رسمی به کار گرفته شده در سطح جهانی بوده و هم اینکه قابلیت گسترش و جایگزینی آنها

در فضای مورد برنامه ریزی با مقیاس‌های مختلف و متنوع قابل اجرا است (حسین زاده دلیر، ۱۳۸۰: ۱۵۲). این مدل، یکی از روش‌های مؤثر در زمینه ترکیب منطقی شاخص‌های سنجش توسعه یافتگی نواحی است. (حسین زاده دلیر، ۱۳۸۰: ۱۵۳)

مدل موریس با استفاده از اطلاعات در دسترس برای هر واحد سکونتگاهی، جایگاه توسعه یافتگی هر یک از واحدها را برحسب هر یک از شاخص‌های انتخابی مشخص می‌کند و در نهایت میانگین مجموعه شاخص‌ها را با استفاده از روش تحلیل شاخص توسعه به گونه‌ای ساده و لیکن درخور توجه تعیین کرده و سپس به رتبه‌بندی سکونتگاهها می‌پردازد. (بدری و دیگران، ۱۳۸۵: ۱۲۱). شاخص ناموزون موریس از طریق فرمول
$$y_{ij} = \frac{x_{ij} - x_{i\min}}{x_{i\max} - x_{i\min}}$$
 محاسبه می‌شود، که در این فرمول Y_{ij} شاخص ناموزون برای متغیر i ام در واحد j ام، X_{ij} متغیر i ام در واحد j ام، $X_{i\min}$ حداقل مقدار متغیر i ام و $X_{i\max}$ حداکثر مقدار متغیر i ام است. (رضوانی، ۱۳۸۳: ۴-۱۵۳).

نکته مهم در این روش این است که شاخص‌های بکار گرفته شده باید همسو یا هم‌جهت باشند. (بدری و دیگران، ۱۳۸۵: ۲۱).

شاخص اصلی توسعه از طریق فرمول
$$D.I. = \frac{\sum_{i=1}^n Y_{ij}}{n}$$
 محاسبه می‌شود که در این فرمول، n تعداد شاخص‌های مورد مطالعه و $D.I.$ شاخص اصلی توسعه است. ضریب شاخص توسعه موریس بین صفر تا ۱۰۰ نوسان دارد که هرچه به ۱۰۰ نزدیکتر باشد، سطح توسعه یافتگی بیشتر است. (رضوانی، ۱۳۸۳: ۱۵۴). با انجام محاسبات و مشخص شدن میزان ضریب توسعه یافتگی برای هر یک از مناطق، آنها را می‌توان به سه دسته، محروم، نیمه‌برخوردار و برخوردار تقسیم کرد. لذا اگر مقدار ضریب توسعه یافتگی منطقه بین صفر و ۳۳/۳۳ باشد، محروم، اگر بین ۳۳/۳۴ و ۶۶/۶۶ باشد، نیمه برخوردار و اگر بین ۶۶/۶۷ و ۱۰۰ باشد، برخوردار است.

در این مطالعه برای بررسی پراکنندگی صفات در بین شهرستان‌ها از دامنه نوسانات استفاده می‌گردد. این دامنه با استفاده از فرمول
$$R = X_{\max} - X_{\min}$$
 محاسبه می‌شود. در این فرمول R دامنه نوسانات، $X_{\max}$ بیشترین مقدار یک جامعه و $X_{\min}$

کمترین مقدار یک جامعه است. (مهدوی و طاهرخانی، ۱۳۸۳: ۱۰۴). همچنین برای سنجش اینکه تا چه حد مقدار یک شاخص به طور نامتعادل در بین شهرستان‌ها توزیع شده است، از روش ضریب اختلاف C.V استفاده می‌شود. این ضریب با استفاده از فرمول

می‌شود که در این فرمول، C.V مقدار ضریب تغییرات یک شاخص، X_i مقدار یک شاخص در یک طبقه، $\bar{x}$ میانگین همان شاخص و n تعداد مناطق می‌باشد. در این روش مقدار بالای ضریب اختلاف، نشان‌دهنده نابرابری بیشتر در توزیع شاخص مورد نظر است. (بدری و دیگران، ۱۳۸۵: ۱۲۱).

$$C.V. = \frac{\sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (X_i - \bar{x})^2}{n}}}{\frac{\sum_{i=1}^n X_i}{n}}$$

جدول (۲): داده‌ها و متغیرهای مورد استفاده در تعیین سطوح توسعه یافتگی شهرستان‌های استان ایلام از نظر شاخص های کشاورزی

شهرستان	آبدانان	ایلام	ایوان	دره شهر	دهلران	شیروان چرداول	مهران
نسبت بهره برداران دارای زمین	۸۴/۱۰	۸۲/۴۳	۸۵/۴۰	۸۲/۰۳	۶۹/۷۸	۸۶/۸۸	۷۸/۶۸
نسبت بهره برداران ساکن	۷۶/۷۱	۶۴/۳۶	۵۹/۱۰	۷۱/۵۲	۷۸/۴۷	۸۸/۷۷	۵۷/۶۱
نسبت بهره برداران باسواد	۵۰/۲۲	۴۴/۹۲	۴۶/۷۵	۵۲/۳۶	۴۷/۸۴	۵۳/۲۹	۴۷/۸۷
نسبت بهره برداران با مدرک کادانی و بالاتر کشاورزی	۰/۶۹	۱/۱	۱/۲۱	۱/۴۱	۰/۶۶	۰/۸۰	۱/۱۷
متوسط زمین بهره برداری های کشاورزی به هکتار	۷/۴۴	۵/۲۷	۴/۰۶	۴/۰۵	۱۶/۲۷	۵/۳۳	۷/۳۶
متوسط زمین با کاربری زراعی بهره برداری ها به هکتار	۷/۴۳	۵/۲۵	۳/۹۹	۴/۰۲	۱۶/۲۵	۵/۳۱	۷/۳۵
متوسط زمین با کاربری باغ و قلمستان بهره برداری ها به هکتار	۰/۰۱	۰/۰۲	۰/۰۷	۰/۰۳	۰/۰۲	۰/۰۲	۰/۰۱
نسبت مساحت زمین های آبی بهره برداری های کشاورزی	۳/۷۳	۷/۰۳	۱۸/۸۶	۳۴/۰۱	۳۷/۹۲	۱۵/۸۱	۳۴/۴۰
متوسط سطح زیر کشت گندم بهره برداری ها به هکتار	۶/۴۳	۲/۹۹	۳/۰۳	۳/۲۸	۱۲/۲۲	۲/۹۰	۵/۴۰
متوسط تولید گندم بهره برداری ها به تن در هکتار	۱/۹۱	۱/۷۳	۱/۵۶	۰/۶۰	۰/۷۱	۱/۲۱	۰/۹۰
متوسط سطح زیر کشت جو بهره برداری ها به هکتار	۳/۲۷	۲/۸۵	۲/۳۶	۲/۱۸	۴/۰۳	۲/۶۱	۳/۳۱
متوسط تولید جو بهره برداری ها به تن در هکتار	۱/۳۱	۱/۴۸	۱/۴۹	۰/۹۶	۲/۴۹	۱/۳۸	۲/۳۷
متوسط سطح زیر کشت برنج بهره برداری ها به هکتار	۰/۵۷	۰/۴۴	۱/۰۶	۰/۷۲	۰/۷۸	۰/۶۶	۰/۷۸
متوسط تولید برنج بهره برداری ها به تن در هکتار	۰/۴۹	۰/۹۰	۰/۶۱	۰/۵۶	۰/۸۸	۰/۴۰	۲/۴۴
نسبت بهره برداران استفاده کننده از تراکتور	۸۵	۸۰/۷۶	۸۲/۷۲	۸۰/۰۱	۶۴/۷۵	۸۸/۶۵	۷۵/۹۵
نسبت بهره برداران استفاده کننده از کمباین	۳۶/۷۸	۲/۷۴	۳۷/۲۱	۴۱/۹۳	۲۳/۵۲	۳۴/۱۷	۲۲/۰۳
نسبت بهره برداران استفاده کننده از دروگر	۴/۷۵	۵۲/۰۴	۴/۹۹	۵/۶۷	۳/۹۶	۱۴/۵۳	۲۰/۶۴
نسبت بهره برداران استفاده کننده از تراکتور متعلق به خود	۵/۷۷	۱/۵۷	۲/۸۷	۵/۰۳	۷/۶۵	۵/۶۴	۳/۴۹
نسبت بهره برداران استفاده کننده از کمباین متعلق به خود	۵/۱۲	۰/۹۹	۱/۵۰	۴/۱۱	۱/۹۸	۴/۲۲	۰/۶۴
نسبت بهره برداران استفاده کننده از دروگر متعلق به خود	۰/۲۲	۰/۶۰	۰/۱۳	۰/۲۵	۰/۰۷	۰/۳۵	۰/۳۰
متوسط تعداد گوسفند و بره بهره برداران	۴۱/۳۷	۲۶/۸۳	۳۳/۴۱	۳۴/۵۷	۴۶/۶۱	۲۲/۶۸	۲۷/۵۸
متوسط تعداد بز و بزغاله بهره برداران	۲۵/۳۰	۲۱/۲۱	۱۲/۸۱	۲۱/۱۴	۲۳/۴۹	۱۳/۷۴	۲۱/۸۹
متوسط تعداد گاو و گوساله بهره برداران	۳/۴۶	۴/۴۷	۳/۷۹	۴/۰۱	۶/۷۲	۴/۱۵	۳/۸۳
متوسط تعداد گاو و گوساله اصیل بهره برداران	۲/۴۸	۸/۲۵	۷/۸۵	۳/۴۳	۲/۵۵	۴/۲۱	۶/۰۵
متوسط تولید شیر یک رأس گوسفند در سال به کیلوگرم	۴۹/۲۸	۵۷/۸۷	۳۱/۵۹	۴۷/۲۸	۱۵/۱۵	۵۵/۶۱	۴۰/۹۵
متوسط تولید شیر یک رأس بز در سال به کیلوگرم	۸۱/۹۶	۷۲/۶۵	۳۹	۵۵/۴۷	۲۷/۶۷	۶۰/۵۷	۶۰/۹۲
متوسط تولید شیر یک رأس گاو در سال به تن	۱/۱۵	۱/۸۵	۱/۰۷	۱/۰۸	۰/۶۵	۱/۱۹	۱/۵۳
متوسط تعداد طیور بهره برداران	۱۶/۱۱	۱۲/۷۹	۱۴/۶۷	۱۷/۱۸	۱۲/۱۲	۱۶/۵۲	۱۳/۳۸
متوسط تعداد کندو زنبور عسل بهره برداران	۱۲/۱۸	۵۸/۶۴	۱۳/۰۲	۱۲/۴۴	۱۸/۱۶	۱۷/۵۵	۲۰/۵۱
متوسط تولید عسل با موم کندوهای زنبور عسل	۵/۹۸	۴/۵۲	۲/۷۰	۳/۵۳	۳/۸۲	۲/۹۴	۲

مأخذ: مرکز آمار ایران، ۱۳۸۲

جدول (۳): ضریب توسعه یافتگی شهرستان‌های استان ایلام از نظر متغیرهای مورد مطالعه براساس مدل موریس

مهران	شیروان چرداول	دهلران	دره شهر	ایوان	ایلام	آبدانان	شهرستان متغیر
۱۰۰	۸۷/۹۷	۸۸/۹۲	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۹۸/۹۴	بهره برداران دارای زمین
۷۳/۲۱	۱۰۰	۱۰۰	۸۷/۱۸	۶۹/۴۹	۷۸/۰۷	۹۰/۲۴	بهره برداران ساکن
۶۰/۸۳	۶۰/۰۲	۶۰/۹۵	۶۳/۸۱	۵۴/۷۰	۵۴/۴۸	۵۹/۰۷	بهره برداران باسواد
۱/۴۷	۰/۸۷	۰/۸۱	۱/۶۸	۱/۳۳	۱/۰۹	۰/۸۰	بهره برداران با مدرک کادانی و بالاتر کشاورزی
۹/۳۴	۵/۹۸	۲۰/۷۱	۴/۹۰	۴/۶۷	۶/۳۷	۸/۷۴	زمین بهره برداری های کشاورزی به هکتار
۹/۳۳	۵/۹۶	۲۰/۶۸	۴/۸۶	۴/۵۹	۶/۳۴	۸/۷۳	زمین با کاربری زراعی بهره برداری ها به هکتار
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	زمین با کاربری باغ و قلمستان بهره برداری ها به هکتار
۴۳/۷۱	۱۷/۷۹	۴۸/۳۱	۴۱/۴۳	۲۲/۰۲	۸/۵۰	۴/۳۷	مساحت زمین های آبی بهره برداری های کشاورزی
۶/۸۵	۳/۲۴	۱۵/۵۵	۳/۹۶	۳/۴۶	۳/۶۰	۷/۵۵	سطح زیر کشت گندم بهره برداری ها به هکتار
۱/۱۳	۱/۳۴	۰/۸۷	۰/۶۹	۱/۷۴	۲/۰۷	۲/۲۳	تولید گندم بهره برداری ها به تن در هکتار
۴/۱۹	۲/۹۱	۵/۱۱	۲/۶۲	۲/۶۸	۳/۴۳	۳/۸۳	سطح زیر کشت جو بهره برداری ها به هکتار
۲/۹۹	۱/۵۳	۳/۱۴	۱/۱۳	۱/۶۶	۱/۷۷	۱/۵۳	تولید جو بهره برداری ها به تن در هکتار
۰/۹۷	۰/۷۲	۰/۹۶	۰/۸۴	۱/۱۶	۰/۵۱	۰/۶۵	سطح زیر کشت برنج بهره برداری ها به هکتار
۳/۰۸	۰/۴۲	۱/۰۹	۰/۶۴	۰/۶۳	۱/۰۶	۰/۵۶	تولید برنج بهره برداری ها به تن در هکتار
۹۶/۵۲	۹۹/۸۶	۸۲/۵۱	۹۷/۵۳	۹۶/۸۵	۹۷/۹۷	۱۰۰	بهره برداران استفاده کننده از تراکتور
۲۷/۹۹	۳۸/۴۷	۲۹/۹۵	۵۱/۰۹	۴۳/۵۲	۳/۳۰	۴۳/۲۶	بهره برداران استفاده کننده از کمباین
۲۶/۲۲	۱۶/۳۴	۵/۰۲	۶/۸۷	۵/۷۶	۶۳/۱۲	۵/۵۷	بهره برداران استفاده کننده از دروگر
۴/۴۲	۶/۳۳	۹/۷۲	۶/۰۹	۳/۲۸	۱/۸۸	۶/۷۷	بهره برداران استفاده کننده از تراکتور متعلق به خود
۰/۸۰	۴/۷۳	۲/۴۹	۴/۹۷	۱/۶۷	۱/۱۷	۶/۰۱	بهره برداران استفاده کننده از کمباین متعلق به خود
۰/۳۶	۰/۳۷	۰/۰۶	۰/۲۸	۰/۰۷	۰/۷۰	۰/۲۴	بهره برداران استفاده کننده از دروگر متعلق به خود
۳۵/۰۴	۲۵/۵۳	۵۹/۳۸	۴۲/۱۲	۳۹/۰۷	۳۲/۵۳	۴۸/۶۶	تعداد گوسفند و بره بهره برداران
۲۷/۸۱	۱۵/۴۵	۲۹/۹۱	۲۵/۷۴	۱۴/۹۳	۲۵/۷۱	۲۹/۷۵	تعداد بز و بزغاله بهره برداران
۴/۸۵	۴/۶۵	۸/۵۴	۴/۸۵	۴/۳۵	۵/۳۹	۴/۰۶	تعداد گاو و گوساله بهره برداران
۷/۶۷	۴/۷۲	۳/۲۲	۴/۱۴	۹/۱۱	۹/۹۸	۲/۹۰	تعداد گاو و گوساله اصیل بهره برداران
۵۲/۰۴	۶۲/۶۳	۱۹/۲۸	۵۷/۶۲	۳۶/۹۳	۷۰/۲۰	۵۷/۹۷	تولید شیر یک رأس گوسفند در سال به کیلوگرم
۷۷/۴۲	۶۸/۲۲	۳۵/۲۴	۶۷/۶۰	۴۵/۶۲	۸۸/۱۳	۹۶/۴۲	تولید شیر یک رأس بز در سال به کیلوگرم
۱/۹۳	۱/۳۱	۰/۸۰	۱/۲۸	۱/۱۷	۲/۲۲	۱/۳۴	تولید شیر یک رأس گاو در سال به کیلوگرم
۱۶/۹۹	۱۸/۵۹	۱۵/۴۲	۲۰/۹۱	۱۷/۱۱	۱۵/۴۹	۱۸/۹۴	تعداد طیور بهره برداران
۲۶/۰۵	۱۹/۷۵	۲۳/۱۲	۱۵/۱۳	۱۵/۲۵	۷۱/۱۳	۱۴/۳۲	تعداد کندو زنبور عسل بهره برداران
۵/۰۷	۳/۲۹	۴/۸۴	۴/۲۶	۳/۰۸	۵/۴۶	۷/۰۲	تولید عسل با موم کندوهای زنبور عسل

محاسبات نگارندگان

تجزیه و تحلیل:

یافتگی شهرستان‌های استان ایلام محاسبه گردیده است. نتایج محاسبات نشانگر نوسان ضریب توسعه یافتگی شهرستان‌ها از حداقل ۲۰/۱۹ تا حداکثر ۲۵/۳۹ می‌باشد. بطوری که شهرستان

براساس داده‌های جمع آوری شده در قالب ۵ شاخص کشاورزی توسعه (۳۰ متغیر و با استفاده از مدل موریس، ضریب توسعه

ایلام با ضریب ۲۵/۳۹، بالاترین و شهرستان ایوان با ضریب ۲۰/۱۹، پایین ترین ضریب توسعه یافتگی را دارا می باشد، که از لحاظ رتبه بندی به ترتیب در رتبه های اول و هفتم در بین شهرستان های استان قرار دارند. (جدول ۴).

جدول (۴): ضریب توسعه یافتگی و رتبه بندی شهرستان های استان ایلام از نظر شاخص های کشاورزی براساس مدل مورس

شهرستان	ضریب توسعه یافتگی	رتبه
آبدانان	۲۴/۳۴۹	۲
ایلام	۲۵/۳۸۹	۱
ایوان	۲۰/۱۹۶	۷
دره شهر	۲۲/۴۶۹	۶
دهلران	۲۳/۲۲	۴
شیروان چرداول	۲۲/۹۶۳	۵
مهران	۲۴/۲۷۶	۳

محاسبات نگارندگان

زمین بهره برداری ها، شهرستان آبدانان در رتبه اول و شهرستان دره شهر در رتبه آخر، از نظر شاخص های مربوط به سطح زیرکشت و تولید محصولات، شهرستان ایلام در رتبه اول و شهرستان دهلران در رتبه آخر، از نظر شاخص های مربوط به مکانیزاسیون کشاورزی، شهرستان دره شهر در رتبه اول و شهرستان دهلران در رتبه آخر و همچنین از نظر شاخص های بخش دامداری، شهرستان ایوان در رتبه اول و شهرستان آبدانان در رتبه آخر قرار گرفته اند. (جدول ۵).

نتایج مطالعه نشان می دهد که ضریب توسعه یافتگی شهرستان های استان ایلام از نظر شاخص های وضعیت بهره برداران بین ۵۵/۷۱ و ۶۴/۳۷، از نظر شاخص های مربوط به زمین بهره برداری ها بین ۳۰/۸۹ و ۶۲/۴۸، از نظر شاخص های مربوط به سطح زیرکشت و تولید محصولات بین ۳۰/۲۶ و ۵۰/۵۹، از نظر شاخص های مربوط به مکانیزاسیون کشاورزی بین ۲۵/۶۶ و ۲۸/۳۱ و از نظر شاخص های بخش دامداری بین ۳۱/۱۵ و ۳۹/۳۰ دارای نوسان می باشند. لذا ضریب توسعه یافتگی شاخص های مربوط به مکانیزاسیون کشاورزی با ۲/۶۵، از کمترین و شاخص های مربوط به زمین بهره برداری ها با ۳۱/۵۹ از بیشترین نوسان برخوردار می باشند. (جدول ۵).

نتایج حاصل از رتبه بندی شهرستان های استان ایلام براساس ضریب توسعه یافتگی و به تفکیک هر یک از شاخص های مورد مطالعه نشان می دهد که از نظر شاخص های مربوط به وضعیت بهره برداران، شهرستان شیروان چرداول در رتبه اول و شهرستان ایوان در رتبه آخر، از نظر شاخص های مربوط به

جدول (۵): رتبه و ضریب توسعه یافتگی شهرستان های استان ایلام از نظر شاخص های مورد مطالعه

شهرستان	وضعیت بهره برداران		زمین		محصولات		مکانیزاسیون		دامداری	
	رتبه	ضریب توسعه یافتگی	رتبه	ضریب توسعه یافتگی	رتبه	ضریب توسعه یافتگی	رتبه	ضریب توسعه یافتگی	رتبه	ضریب توسعه یافتگی
آبدانان	۲	۶۲/۶۳	۱	۶۲/۴۸	۵	۳۱/۱۹	۴	۲۶/۷۹	۷	۲۸/۱۸
ایلام	۶	۵۷/۹۳	۲	۶۲/۳۷	۱	۵۰/۵۹	۲	۲۸/۰۸	۲	۳۵/۳۹
ایوان	۷	۵۵/۷۱	۶	۳۵/۵۰	۳	۴۴/۴۱	۶	۲۵/۹۲	۱	۳۹/۳۰
دره شهر	۳	۶۲/۵۳	۷	۳۰/۸۹	۶	۳۰/۲۶	۱	۲۸/۳۱	۳	۳۴/۸۰
دهلران	۴	۶۲/۳۶	۳	۴۶/۴۲	۷	۲۴/۳۹	۷	۲۵/۶۶	۴	۳۲/۷۲
شیروان چرداول	۱	۶۴/۳۷	۴	۴۱/۷۸	۲	۴۵/۰۳	۳	۲۷/۴۵	۵	۳۱/۵۳
مهران	۵	۵۸/۲۶	۵	۳۵/۶۷	۴	۳۷/۹۴	۵	۲۶/۷۰	۶	۳۱/۱۵
میانگین	۰/۰۵	۰/۲۶	۰/۲۳	۰/۱۰	۰/۰۳	۰/۱۰				

محاسبات نگارندگان

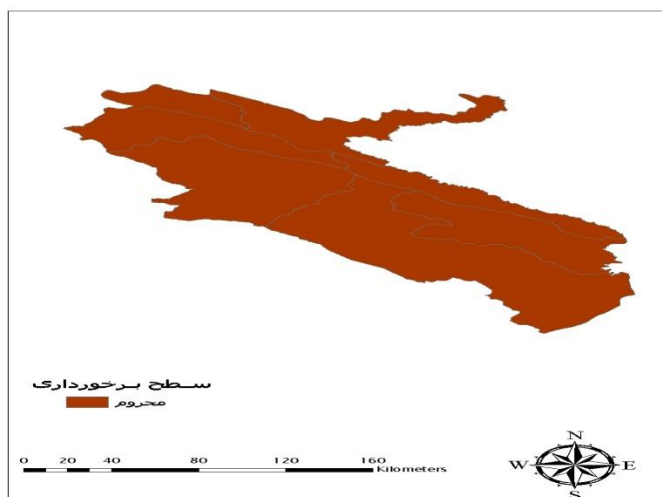
بهره‌برداری‌ها با ضریب ۰/۲۶ به ترتیب از نظر میزان ضریب اختلاف در رتبه‌های اول تا پنجم قرار دارند. (جدول ۵). با توجه به ضرایب توسعه یافتگی، شهرستان‌های ایلام در سه سطح برخوردار، نیمه برخوردار و محروم طبقه‌بندی شده‌اند. براساس جدول (۶) از نظر شاخص‌های کشاورزی توسعه، متأسفانه کلیه شهرستان‌ها در وضعیت محروم قرار گرفته‌اند.

نتایج حاصل از بررسی ضریب اختلاف (CV) شاخص‌های مورد مطالعه نشان می‌دهد که شاخص‌های مربوط به مکانیزاسیون کشاورزی با ضریب ۰/۰۳، شاخص‌های مربوط به وضعیت بهره‌برداران با ضریب ۰/۰۵، شاخص‌های مربوط به دامداری با ضریب ۰/۱۰، شاخص‌های مربوط به سطح زیرکشت و تولید محصولات با ضریب ۰/۲۳ و شاخص‌های مربوط به زمین

جدول (۶): سطوح توسعه یافتگی شهرستان‌های استان ایلام از نظر شاخص‌های کشاورزی توسعه براساس مدل موریس

شهرستان	ضریب توسعه یافتگی	سطوح توسعه یافتگی
-----	۶۶/۶۷-۱۰۰	برخوردار
-----	۳۳/۳۴-۶۶/۶۶	نیمه برخوردار
کلیه شهرستان‌ها	-۳۳/۳۳	محروم

محاسبات نگارندگان

نقشه (۲): سطوح توسعه یافتگی شهرستان‌های استان ایلام از نظر شاخص‌های کشاورزی

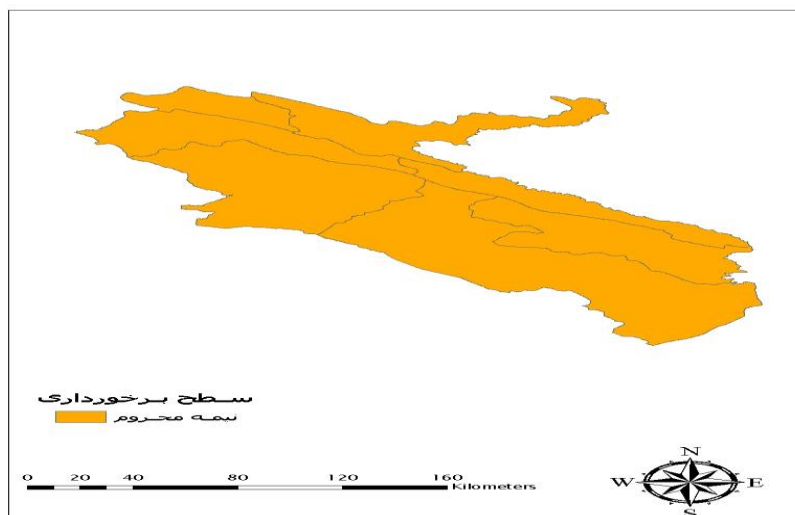
براساس جدول (۹)، از نظر شاخص‌های مربوط به سطح زیرکشت و تولید محصولات، شهرستان‌های ایلام، شیروان چرداول، ایوان و مهران در ردیف شهرستان‌های نیمه برخوردار و شهرستان‌های آبدانان، دره‌شهر و دهلران در ردیف شهرستان‌های محروم قرار دارند.

همچنین براساس جدول (۷)، کلیه شهرستان‌ها از نظر شاخص‌های مربوط به وضعیت بهره‌برداران در وضعیت نیمه برخوردار قرار دارند. براساس جدول (۸) از نظر شاخص‌های مربوط به زمین بهره‌برداری‌ها، شهرستان‌های آبدانان، ایلام، دهلران، شیروان چرداول، مهران و ایوان در زمره شهرستان‌های نیمه برخوردار و شهرستان دره‌شهر در زمره شهرستان‌های محروم قرار گرفته‌اند.

جدول (۷): سطوح توسعه یافتگی شهرستان‌های استان ایلام از نظر شاخص‌های وضعیت بهره‌برداران براساس مدل موریس

شهرستان	ضریب توسعه یافتگی	سطوح توسعه یافتگی
-----	۶۶/۶۷-۱۰۰	برخوردار
کلیه شهرستان‌ها	۳۳/۳۴-۶۶/۶۶	نیمه برخوردار
-----	-۳۳/۳۳	محروم

محاسبات نگارندگان

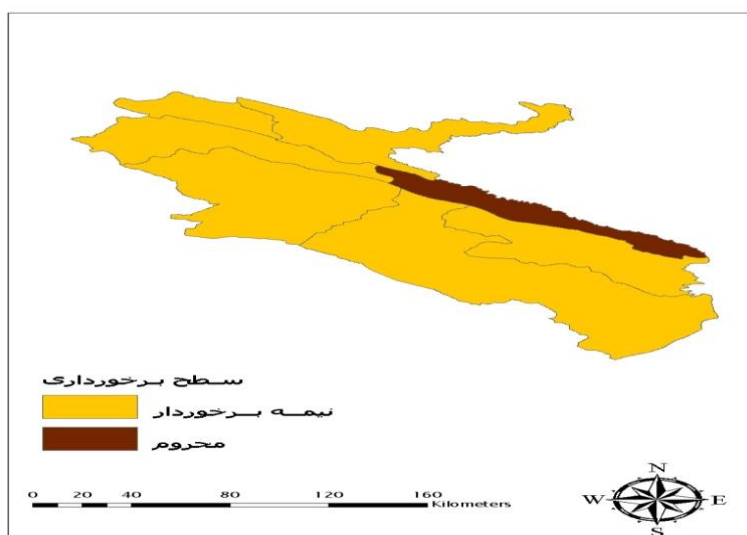

نقشه (۳): سطوح توسعه یافتگی شهرستان‌های استان ایلام از نظر شاخص‌های وضعیت بهره برداران

جدول (۸): سطوح توسعه یافتگی شهرستان‌های استان ایلام از نظر شاخص‌های زمین بهره برداری‌ها براساس مدل موریس

شهرستان	ضریب توسعه یافتگی	سطوح توسعه یافتگی
-----	۶۶/۶۷-۱۰۰	برخوردار
آبدانان، ایلام، دهلران، شیروان چرداول، مهران و ایوان	۳۳/۳۴-۶۶/۶۶	نیمه برخوردار
دره شهر	۳۳/۳۳-	محروم

محاسبات نگارندگان

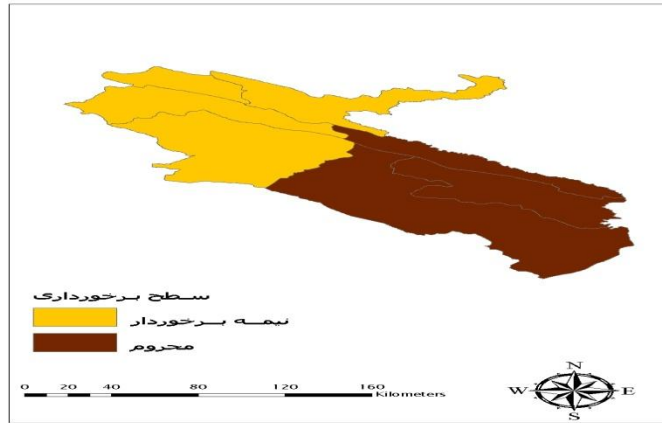

نقشه (۴): سطوح توسعه یافتگی شهرستان‌های استان ایلام از نظر شاخص‌های مربوط به زمین بهره برداری‌ها

جدول (۹): سطوح توسعه یافتگی شهرستان‌های استان ایلام از نظر شاخص‌های محصولات براساس مدل موریس

شهرستان	ضریب توسعه یافتگی	سطوح توسعه یافتگی
-----	۶۶/۶۷-۱۰۰	برخوردار
ایلام، شیروان چرداول، ایوان و مهران	۳۳/۳۴-۶۶/۶۶	نیمه برخوردار
آبدانان، دره شهر و دهلران	۳۳/۳۳-	محروم

محاسبات نگارندگان

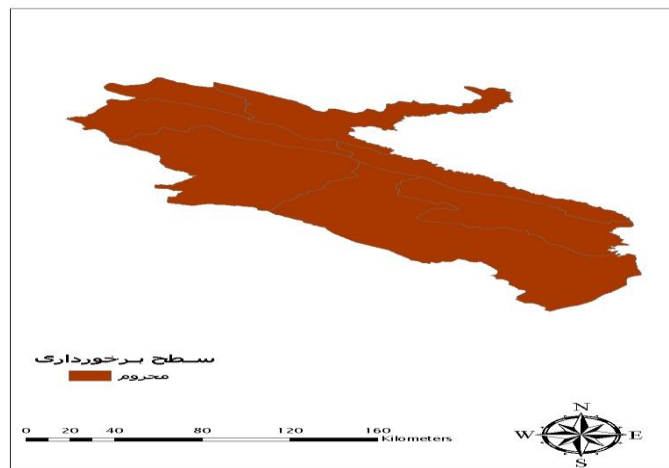
نقشه (۵): سطوح توسعه یافتگی شهرستان‌های استان ایلام از نظر شاخص‌های مربوط به محصولات

بر اساس جدول (۱۰)، از نظر شاخص‌های مربوط به مکانیزاسیون کشاورزی، کلیه شهرستان‌ها در ردیف شهرستان‌های محروم قرار گرفته‌اند. بر اساس جدول (۱۱)، از نظر شاخص‌های بخش دامداری، شهرستان‌های ایوان، ایلام و دره شهر در زمره شهرستان‌های نیمه برخوردار و شهرستان‌های دهلران، شیروان چرداول، مهران و آبدانان در زمره شهرستان‌های محروم قرار گرفته‌اند.

جدول (۱۰): سطوح توسعه یافتگی شهرستان‌های استان ایلام از نظر شاخص‌های مکانیزاسیون کشاورزی براساس مدل موریس

شهرستان	ضریب توسعه یافتگی	سطوح توسعه یافتگی
-----	۶۶/۶۷-۱۰۰	برخوردار
-----	۳۳/۳۴-۶۶/۶۶	نیمه برخوردار
کلیه شهرستان‌ها	۳۳/۳۳-	محروم

محاسبات نگارندگان

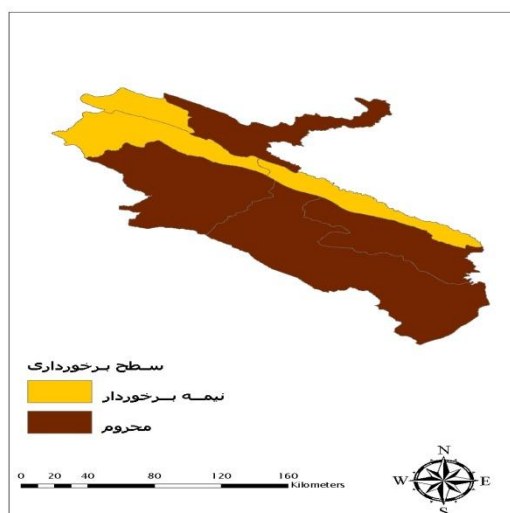

نقشه (۶): سطوح توسعه یافتگی شهرستان‌های استان ایلام از نظر شاخص‌های مربوط به مکانیزاسیون کشاورزی

جدول (۱۱): سطوح توسعه یافتگی شهرستان‌های استان ایلام از نظر شاخص‌های دامداری براساس مدل موریس

شهرستان	ضریب توسعه یافتگی	سطوح توسعه یافتگی
-----	۶۶/۶۷-۱۰۰	برخوردار
ایوان، ایلام و دره شهر	۳۳/۳۴-۶۶/۶۶	نیمه برخوردار
دهلران، شیروان چرداول، مهران و آبدانان	۳۳/۳۳-	محروم

محاسبات نگارندگان

نقشه (۷): سطوح توسعه یافتگی شهرستان‌های استان ایلام از نظر شاخص‌های دامداری

لذا با توجه به نتایج بدست آمده لازم و ضروری می‌باشد که با شناخت همه جانبه پتانسیل‌ها و محدودیت‌های بخش کشاورزی در شهرستان‌های استان ایلام و با ارائه برنامه ریزی معقول و منطقی، با تأکید بیشتر بر وضعیت شاخص‌هایی که در وضعیت نامناسب‌تری قرار دارند، زمینه رشد و توسعه بخش کشاورزی استان ایلام را به منظور نیل به توسعه پایدار در این بخش، به عنوان پیش زمینه توسعه پایدار همه جانبه استان ایلام فراهم آورده شود. در پایان به منظور افزایش شاخص‌های توسعه کشاورزی و افزایش سطح زندگی و شاخصهای اقتصادی استان راهکارهای زیر ارائه می‌گردد:

- ۱- استفاده بهینه و مطلوب از پتانسیل‌های بخش کشاورزی استان؛
- ۲- تزریق سرمایه به بخش کشاورزی استان، هم از طریق افزایش درآمد کشاورزان و روستائیان و هم از طریق تخصیص اعتبارات مناسب و با شرایط آسان به بخش کشاورزی؛
- ۳- تلاش در جهت ارتقاء سطح سواد کشاورزان و روستائیان، به خصوص در حیطه فعالیت شغلی آنان؛
- ۴- اتخاذ سیاست‌های مناسب در جهت ایجاد بازار مناسب و فروش محصولات کشاورزی از جمله؛ خرید تضمینی کلیه محصولات، تأسیس انبارهای مناسب به منظور ذخیره‌سازی محصولات مازاد بر نیاز بازار، احداث صنایع تبدیلی، آگاه سازی کشاورزان از وضعیت بازار به طرق مختلف؛

متأسفانه از نظر شاخص‌های مورد مطالعه، هیچ یک از شهرستان‌ها در ردیف شهرستان‌های برخوردار قرار نگرفته‌اند. با توجه به نتایج فوق نتیجه گرفته می‌شود که وضعیت کشاورزی شهرستان‌های استان ایلام در وضعیت مناسبی قرار ندارد. لذا فرضیه این مطالعه تأیید می‌گردد.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری:

در این مقاله، به منظور شناخت، تحلیل امکانات و محدودیت‌های شهرستان‌های استان ایلام از نظر شاخص‌های کشاورزی توسعه، با استفاده از ۳۰ متغیر، در قالب شاخص‌های پنجگانه و با بهره‌گیری از مدل موریس، به بررسی و تعیین ضریب توسعه یافتگی، رتبه‌بندی و طبقه‌بندی شهرستان‌های استان در سه سطح برخوردار، نیمه برخوردار و محروم پرداخته شده است.

در یک جمع‌بندی کلی باید گفت براساس مطالعات صورت گرفته در این مقاله شهرستان‌های استان ایلام از نظر شاخص‌های کشاورزی توسعه، در وضعیت مناسبی قرار ندارند. بصورتی که کلیه شهرستان‌ها از نظر مجموع شاخص‌های مورد استفاده، در زمره شهرستان‌های محروم قرار گرفته‌اند. و تنها از نظر برخی از شاخص‌ها، تعدادی از شهرستان‌ها در وضعیت نیمه‌برخوردار قرار گرفته‌اند. لذا با توجه به نتایج این مقاله می‌توان گفت: فرضیه این پژوهش تأیید می‌گردد.

- ۵- ایجاد فعالیت‌های جنبی، به خصوص در ارتباط با بخش کشاورزی، هم به منظور جذب نیروی کار مازاد بخش کشاورزی و هم به منظور اشتغال به کار کشاورزان در ایام فراغت از کار کشاورزی؛
- ۶- استفاده بهینه از آب رودخانه‌های استان به منظور بالا بردن میزان اراضی آبی استان.

منابع:

- ۱- آزادی، یونس (۱۳۸۷): تحلیلی بر توسعه پایدار روستایی (نمونه موردی: بخش شیروان- استان ایلام)، پایان نامه کارشناسی ارشد رشته جغرافیا گرایش برنامه‌ریزی روستایی، استادان راهنما: دکتر سیدهدایت اله نوری، دکتر حسن بیک محمدی، دانشگاه اصفهان.
- ۲- آسایش، حسین (۱۳۸۱): اصول و روش‌های برنامه‌ریزی روستایی، انتشارات دانشگاه پیام نور، چاپ پنجم، تهران.
- ۳- افشار سیستانی، ایرج (۱۳۷۲):
- ۴- بدری، سیدعلی (۱۳۶۹): مکانیابی مراکز توسعه روستایی؛ نمونه موردی: بخش جعفرآباد گازران قم، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته جغرافیا، دانشگاه تربیت مدرس، تهران.
- ۵- بدری، سیدعلی، سعیدرضا اکبریان رونیزی و حسن جواهری (۱۳۸۵): تعیین سطوح توسعه یافتگی نواحی روستایی شهرستان کامیاران، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، سال بیست و یکم، ش. ۸۲، ص ۱۱۶ تا ۱۳۰، مشهد.
- ۶- پاپلی یزدی، محمد حسین و محمد امیر ابراهیمی (۱۳۸۱): نظریه‌های توسعه روستایی، انتشارات سمت، تهران.
- ۷- پزشکی، ویدا و کیومرث زرافشانی (۱۳۸۷): کاربرد منطق فازی در ارائه مدل ارزیابی سطوح توسعه کشاورزی دهستان‌های شهرستان کرمانشاه، فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۱، شماره ۴، تهران.
- ۸- جمشیدی، علیرضا، مصطفی تیموری، محمد حاضری و کوروش روستا (۱۳۸۸): عوامل مؤثر بر مشارکت کشاورزان در اجرای طرح یکپارچه سازی اراضی استان ایلام: نمونه موردی شهرستان شیروان چرداول، فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۲، شماره ۱، تهران.
- ۹- جمعه پور، محمود (۱۳۸۴): مقدمه‌ای بر برنامه ریزی توسعه روستایی: دیدگاهها و روشها، انتشارات سمت، تهران.
- ۱۰- حسین زاده دلیر، کریم (۱۳۸۰): برنامه ریزی ناحیه‌ای، انتشارات سمت، تهران.
- ۱۱- رضوانی، محمدرضا (۱۳۸۳): سنجش و تحلیل سطوح توسعه یافتگی نواحی روستایی در شهرستان سنندج، مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، دانشگاه فردوسی، شماره سوم، مشهد.
- ۱۲- رضوانی، محمد رضا (۱۳۸۳): مقدمه‌ای بر برنامه‌ریزی توسعه روستایی در ایران، انتشارات قومس، تهران.
- ۱۳- رکن‌الدین افخاری، عبدالرضا، مهدی پورطاهری، منوچهر فرج زاده و وکیل حیدری ساریان (۱۳۸۸): نقش توانمندسازی در توسعه کشاورزی، مطالعه موردی: استان اردبیل، فصلنامه پژوهش‌های جغرافیای انسانی، شماره ۶۹، دانشگاه تهران.
- ۱۴- زیاری، کرامت‌اله و اسحاق جلیلیان (۱۳۸۷): مقایسه شهرستان‌های استان فارس براساس شاخص‌های توسعه ۷۵-۱۳۵۵، فصلنامه جغرافیا و توسعه، مشهد.
- ۱۵- سارکی، ناصر (۱۳۷۳): تعیین درجه توسعه یافتگی شهرستان‌های استان کرمانشاه، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی، تهران.
- ۱۶- سایت اداره کل هواشناسی استان ایلام.
- ۱۷- سایت شرکت آب منطقه ای ایلام.
- ۱۸- سایت مرکز آمار ایران (۱۳۸۵): نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن استان ایلام.
- ۱۹- شاکری، عباس و میرحسین موسوی (۱۳۸۲): بررسی عوامل مؤثر بر سرمایه‌گذاری خصوصی و دولتی در بخش کشاورزی، فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه، سال یازدهم، شماره‌های ۴۳ و ۴۴، تهران.
- ۲۰- فطرس، محمد حسین و محمود بهشتی فر (۱۳۸۸): مقایسه درجه توسعه یافتگی بخش کشاورزی استانهای کشور در دو مقطع ۱۳۷۲ و ۱۳۸۲، فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه، سال هفدهم، ش. ۶۵، تهران.
- ۲۱- کلاتتری، خلیل، هوشنگ ایروانی و شجاع محمد وفایی نژاد (۱۳۸۲): سنجش سطح توسعه روستایی در شهرستان تربت حیدریه ۷۹-۱۳۶۵، فصلنامه پژوهش‌های جغرافیایی، شماره ۴۴، تهران. ص ۴۱ تا ۵۴.
- ۲۲- گریگ، دیوید (۱۳۷۵): مقدمه‌ای بر جغرافیای کشاورزی، ترجمه: عوض کوچکی و همکاران، انتشارات دانشگاه فردوسی، مشهد.
- ۲۳- مرکز آمار ایران (۱۳۸۴): نتایج تفصیلی سرشماری عمومی کشاورزی ۱۳۸۲ استان ایلام.
- ۲۴- مرکز آمار ایران (۱۳۸۶): سالنامه آماری استان ایلام.
- ۲۵- مطیعی لنگرودی، سیدحسین (۱۳۸۵): جغرافیای اقتصادی ایران (کشاورزی)، چاپ چهارم، انتشارات جهاد دانشگاهی مشهد.
- ۲۶- منصوری، عبدالمنصور و همکاران (۱۳۸۴): جغرافیای استان ایلام، انتشارات شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران، تهران.
- ۲۷- وثوقی، منصور (۱۳۸۲): جامعه‌شناسی روستایی، چاپ دهم، انتشارات کیهان، تهران.
- ۲۸- ویلیام مور، جان (۱۳۸۳): توسعه کشاورزی در ایران: تعامل هدفها و راهبردها، فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه، سال دوازدهم، شماره ۴۵، تهران. ص ۱ تا ۱۸.

29. Wilson, Art & Tyrchniewicz (1995): Agriculture and Sustainable Development: Policy Analysis on the Great plains, International Institute for Sustainable Development. Wilson, Art & Tyrchniewicz

توضیحات:

۱- با توجه به اینکه نقشه‌های این مقاله در قالب عکس به فایل مقاله انتقال و در داخل فایل تغییر اندازه پیدا کرده‌اند، مقیاس آنها سندیت ندارد.

۲- آمارهای استفاده شده در این مقاله مربوط به سرشماری عمومی کشاورزی سال ۱۳۸۲ می‌باشد، لذا وضعیت کشاورزی بخش ملکشاهی که اخیراً به شهرستان ارتقاء پیدا کرده است، در زمره شهرستان مهران محاسبه گردیده است.

